

O. VRIES : “Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal”, de verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580). Fryske Akademy, Ljouwert/Leeuwarden 1993, 261 pp. 24 x 16 cm.

Alweer 4 jaar geleden verscheen het boek van dr. O. Vries, wetenschappelijk medewerker aan het Fries Instituut van de Universiteit van Groningen, over de ondergang van het Fries als schrijftaal in de huidige provincie Fryslân aan het einde van de Middeleeuwen. En intussen is het verhaal weer des te actueler geworden, nu de provincie Fryslân van plan is om volgend jaar het 500 jarig bestaan van het centraal provinciaal gezag te vieren. De heer Vries heeft zich, naast vele anderen, kritisch uitgelaten over een dergelijk feest. Omdat het jaar 1498 bij nader inzien slechts het begin is van een centralisering die zich in de daarop volgende jaren echt voltrekt, en omdat die centralisering voor de Friese Vrijheid en de Friese schrijftaal het einde betekende. En dat is niet bepaald een ding om te vieren. En daarmee zijn we tevens weer bij het onderwerp van dit boek, dat getooid is met een citaat uit het gedicht ‘De Friesche Poëet’ van Piet Paaltjens.

In drie hoofdstukken, die elk een periode in de taalgeschiedenis beslaan, behandelt Vries de taal van de verschillende maatschappelijke groeperingen als hogere overheden, landsgemeenten, stedelijke overheden, burgers en hoofdelingen/heerschappen. De eerste periode is die van ± 1300 tot het cruciale jaar 1498. In dat jaar verscheen Albrecht van Saksen op het Friese toneel. De tweede periode is maar kort en loopt tot 1515, het jaar waarin de opvolger van Albrecht Fryslân verkocht aan Karel van Habsburg, later Karel V. Op dat moment komt Fryslân ook onder Brussel te vallen.

Vries heeft getracht om aan de hand van de ons overgeleverde schriftelijke stukken van alle sociale groepen en van alle genres, een beeld te schetsen van wie wat aan wie in welke taal schreef: een fraai stuk taalsociologisch veldwerk 500 jaar na dato. En dat heeft zo zijn gevolgen want de overgeleverde bronnen vloeien niet altijd rijkelijk en van echte statistiek kan dus nauwelijks sprake zijn. Toch geeft Vries her en der wel getalsmatige overzichten en ondanks de betrekkelijk kleine aantallen worden de tendenzen genoegzaam duidelijk. Het hele boek is, naast de cijfermatige overzichten, die zoals gezegd slechts beperkt zijn, beschrijvend van aard. Vries beschrijft uitgebreid het ‘schrijftaalgedrag’ van verschillende historische personen. Daarvoor is het van groot belang dat hij erin geslaagd is verschillende schrijvershanden te identificeren zodat hij de schrijftaalkeuze kon koppelen aan persoonlijke en sociale feiten. Vries heeft het materiaal weliswaar zeer overzichtelijk per sociale groep geordend, hij heeft geen aansluiting gezocht bij een of andere taalsociologisch communicatiemodel. Daardoor wordt de beschrijving soms haast wat anekdotisch, al wordt het er niet minder leesbaar om.

Het eerste hoofdstuk begint met de taalwisseling van latijn naar volkstaal. In Fryslân vindt die overgang bijna een eeuw later plaats dan in Holland. Fryslân loopt daarmee gelijk op met Noord-Duitsland. We weten nu bij voorbaat al hoe het verhaal afloopt: voor het Fries niet goed, want rond 1580 sterven de laatste friesschrijvers die direct in de traditie van de levende middeleeuwse Friese schrijftaal staan uit. Het nieuwe literaire begin dat daarna, met name door Gysbert Japicx, in de 17de eeuw gemaakt

wordt, heeft pas in de laatste decennia tot een herinstructie van het Fries als schrijftaal in alle domeinen geleid, en dan nog mondjesmaat. Het is daarom uitermate interessant te kijken met name naar de situatie in de tijd van de Friese Vrijheid. Daarna is het een namelijk een kwestie van uitsterven. Weliswaar verloopt het proces geleidelijk en gefaseerd in de verschillende groepen, de tendens is rechtlijnig en in één generatie is het pleit beslecht. De laatste decennia tot 1580 wordt het meer en meer een uitzondering dat het Fries nog op schrift gebruikt wordt.

Het opvallendste aan de tijd van de Friese Vrijheid was wel de tweetaligheid die ook toen al heerste. Het Nederlands, dat na 1498 als kanselarijtaal ingevoerd wordt, is voor 1498 zeker geen vreemde in Fryslân. Van de privé-oorkonden is ook dan al zo'n 20% Nederlands. Religieuze lectuur, klokopschriften en grafteksten, ze zijn allemaal in het Nederlands. De stad Bolsward oorkondt in het Nederlands. In correspondentie met of in stukken voor niet-Friezen binnen Fryslân bedienen alle schrijvers zich ook van die taal. Met andere woorden, het Fries was weliswaar de eerste schrijftaal van Fryslân, maar die regel hield niet in dat van niet-Friezen verwacht werd die taal machtig te zijn. Vries haalt ook een citaat aan waaruit dat blijkt. Met name onder de kloosterlingen bevonden zich vele niet-Friezen. Omgekeerd was de beheersing van het Nederlands van blijkbaar de meeste geletterde personen goed genoeg om moeiteloos op het Nederlands over te schakelen als ze dat vereist vonden.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het Saksische gezag voor het Nederlands kiest; het ging immers niet om een vreemde taal van buitenaf, maar om het verheffen van een tweede taal met een grotere actieradius tot eerste taal. De Friezen hebben waarschijnlijk met hun volgend taalgedrag ook niet anders verwacht. Als daarna het centrale gezag alleen maar sterker wordt, onder de Habsburgers meer niet-Friezen op belangrijke posities komen te zitten en in de grote steden ook de voertaal steeds meer Nederlands (Stadsfries?) wordt, wordt het gebruik van het Fries steeds verder beperkt. Dientengevolge krijgen de 'schrijvers' ook steeds minder gelegenheid om zich te bekwamen in het schrijven van het Fries, dat ook voor 1498 al meest tot gebruiksproza beperkt bleef. Uit Vries' beschrijvingen maak ik dan ook op dat het verdwijnen van het Fries als schrijftaal direct samenhangt met het uitsterven van de generatie van vóór 1498. Vries constateert dat de taalkwestie in geen van de opstanden of andere vormen van verzet tegen het centrale gezag een rol heeft gespeeld. Na de hernieuwde onafhankelijkheid in 1581 herstellen de staten de rol van het Fries niet.

Het boek beschrijft het allemaal minutieus. Voor de globale lezer zijn er de inleidende en afsluitende hoofdstukken en wie in bepaalde deelaspecten geïnteresseerd is kan zich de paragrafen uitzoeken. Niet alleen voor historici is het van belang dat de feiten aangaande de Fries-Nederlandse taalwisseling mooi op in rijtje staan, ik denk dat ook hedendaagse taalsociologen kennis van dit boek niet mag ontberen omdat het een belangrijk perspectief verleent aan huidig taalgedrag.

Arjen P. VERSLOOT
Fryske Akademy